

E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY

ISSN 1211-0442

4/2010

University of Economics
Prague

Několik poznámek k Leninově kritice Empiriokriticismu I

Karel Pstružina

Abstract

There are two reasons why Lenin's work Materialism and Empiriokriticism is advantageous to explaining my own opinion. First one consists in elemental form by which are explained category of consciousness and the role of human thinking at the process of cognition at this Lenin's book. Second reason consists at findings that many people are consonant with Lenin's solution of these problems.

Abstrakt

Považujeme Leninovo dílo Materialismus a Empiriokriticismus považujeme za vhodnou pro vyjasnění vlastních názorů a objasnění těchto názorů případným čtenářům ze dvou důvodů. Především proto, že jsou v ní vysvětlovány v elementární formě problémy vědomí (ve vztahu k hmotě); a také problematika poznávání a role lidského myšlení v tomto procesu. Druhým důvodem je zjištění, že valná většina lidí, aniž by to tušila, sdílí Leninovy názory na to, co je to hmota a vědomí, zda může existovat pohyb bez hmoty, na to, jak poznáváme, jakož i na další kategorie a problémy.

Úvodem

Předsevzali jsme si, že se pokusíme vypořádat s Leninovou prací *Materialismus a Empiriokriticismus*, kterou považuje za vhodnou pro vyjasnění vlastních názorů a objasnění těchto názorů případným čtenářům.

Výběr této práce nemá žádné tendenční motivy, i když se může stát, že čtenáři to takto pochopí a snad i v nás něco takového vězí. Jak jinak se totiž může filosof vypořádat s něčím, co jej provázelo drahnou dobu jeho života, než teoreticky? V dnešní době se velmi často objevují sebekritiky v naději, že když někdo něco takového učiní, bude očištěn.¹ Stejně tak jsme se mohli pokusit vymezit vůči mnohým dalším ryze filosofickým dílům, které jsme studovali a vůči nimž zastáváme svébytné stanovisko. Přesto důvody, proč naše volba padla na toto Leninovo dílo, vůči němuž se chceme vymezit, jsou dva. První spočívá v tom, že je zde vše vysvětlováno v elementární formě a tudíž poskytuje možnost vhledu do problematiky, kterou se snažíme celoživotně řešit, tedy do problematiky lidského myšlení. Druhým důvodem je až absurdní zjištění, že valná většina lidí, aniž by to tušila, sdílí Leninovy názory na to, co je to hmota a vědomí, zda může existovat pohyb bez hmoty, na to, jak poznáváme, jakož i na další kategorie a problémy.

Pokusíme se poukázat na to, že takovéto stanovisko je neudržitelné, i když ve své prostoduchosti velmi atraktivní. Nebudeme se pouštět do rozboru dobových prvků jak Leninovy práce, tak i prací Ernsta Macha. Kolorit doby jistě každé dílo poznamenává, avšak ve filosofii, která vždy zkoumá obecné a podstatné, by se toto mělo objevovat v co nejmenší míře, pokud se filosofie nechce stávat ideologií. Tato pozice je však u Lenina nesmazatelná a celé jeho dílo je poznamenáno soubojem s jeho teoretickými a jak on to sám chápal, i politickými odpůrci. Lenin to poznamenává už v předmluvě a úvodním slovu.² Mach takovýmito tendencemi neoplývá, i když jistě i on byl politicky angažován, zejména v době, kdy zastával post rektora německé části University Karlovy (Ferdinandovy).

V našem zamýšlení se nad vývody z Leninovy práce nechceme vyvozovat nic z jeho postojů pro to, co se v Sovětském Rusku stalo v době Leninovy vlády a po jeho smrti. Bylo by velmi snadné poukázat na to, že způsob, jímž se Lenin vypořádal v teoretické rovině se svými odpůrci, velmi připomíná způsob, jak se celý sovětský režim vypořádával zase se svými odpůrci. Tato paralela se nabízí, avšak pro nás je příliš laciná. Leninův souboj s Machisty, tzn. s Empiriokriticismem, se nám zdá být

¹ To je princip křesťanské zpovědi. *Vyznej se ze svých hříchů a vše další už je mimo tebe. Ty sám jsi se očistil a dostane se ti odpuštění.* Tento princip se nám zdá neodpovědným, neboť jsme to byli my, kdož jsme něco nesprávného učinili a břemeno tohoto činu z nás přiznání nesejme. Stále jsme to my a byl to náš počín, který nás bude provázet po zbytek našeho života, i když bude následovat upřímná změna v postojích. Život, to nejsou od sebe oddělené příběhy, ale je to vždy jeden ucelený příběh, kniha našeho života, pokud nejsme schizofrenici.

² Srovnej: Poznámky (s. 354), kde se píše, že Lenin usiloval o rychlé vydání knihy v Rusku, neboť s vydáním jsou spjaty nejen literární, nýbrž i vážné politické závazky.

velmi upřímným hájením dialektického materialismu, jak on sám jej pochopil. Jde tedy o určité stanovisko, vůči němuž se pokoušíme vymezit.

Naše úvahy rozdělíme budou postupně sledovat schéma Leninovy práce a zaměříme se zejména na to, co je to vědomí (ve vztahu k hmotě); a zejména na problematiku poznávání a role lidského myšlení v tomto procesu. Pochopitelně, že se při tom nevyhneme celé řadě dalších kategorií, které se zkoumanou problematikou úzce souvisí.

Vztah hmoty a vědomí

Započneme tím, zda jde u Lenina a zda je vůbec možný důsledný monismus (ať již materialistický, či idealistický). Lenin píše:

Materialisté, říká se nám ... uznávají za základ neznáme, nic, neboť oni sami prý prohlašují za jediný zdroj poznání naše smysly. ... Materialisté zdvojují svět, za bezprostředními smyslovými daty je něco jiného (svatá hmota) (s. 9)³

Je to opravdu dualismus hmoty a jejího vnímání. Za vněmem musí něco být, co vněm vyvolává, avšak Lenin se brání dualismu tvrzením, že i vnímání je hmotným procesem. Lenin se dále vypořádává s Berkelyem. Cituje jeho §1. a dodává k němu, že pro Berkeleye jsou věci souhrny idejí a ideje chápe jako vlastnosti, či počítky. Vyhraňuje se tedy jako čistý materialista, jak proti dualismu, tak i proti všem formám idealismu.

Podle něj jde tedy o dvě základní linie ve filosofii, které již dávno (v r. 1710) určil Berkeley.

Materialismus uznává objekty o sobě čili mimo mysl; ideje a počítky jsou kopie a odrazy těchto objektů. Opačné učení (idealismus): objekty neexistují mimo mysl; objekty jsou kombinace počítků. (s.12)

Toto je základní tematizace vztahu hmoty a vědomí.

Podívejme se blíže na to, co jsou to objekty o sobě, tedy mimo mysl.

Náš názor je takovýto. Je zřejmé, že vlastnosti, či počítky (tedy souhrny idejí) jsou zde jen tehdy, když vnímáme (což je pro člověka vždy, když je v bdělém stavu). Věc je hořká, protože je hořká pro nás, protože ji jako hořkou konstituujeme. Jsoucno samo o sobě má jen jisté složení, které je nezávislé na nás a je vůči nám lhostejné. Vlastnost obecně je vždy vztahem a v tomto případě vztahem jsoucna a vnímajícího, který na základě stimulu vytržených ze jsoucna vytváří ve své myslí vlastnost hořkosti a tak konstituuje hořkou věc. Hořkost pak obvykle připisuje věci samé a říká o ni, že je hořká, i když tato hořkost je jen pro něj a vzniká v myslí vnímajícího člověka. Tento proces tedy nazýváme konstitucí věci na jsoucnu. Hlemýžď např.

³ Všechny citace jsou z vydání Materialismu a empiriokriticismu, nakl. Svoboda, Praha 1952.

nerozlišuje hořkost a také člověk se specifickou vadou chuti by tuto vlastnost nebyl schopen konstituovat. Je tedy hořkost vždy a pro každého vlastností věcí, či nikoli? Naše odpověď je záporná v obou částech otázky. Hořkost není něco, co jest ve věci samotné, ale něčím, co vzniká mechanismem zpracování podnětů v mysli; a hořkost není pro každého stejná. Člověk postižený barvoslepostí nerozlišuje červenou, modrou, atd. Není schopen konstituovat tyto vlastnosti na jsoucnu. Vlastnost jsoucna sama o sobě (která vyvolává hořkost, či určitou barevnost) je v našem pojetí jen poměrovosti a strukturou jednotlivých poměrů, z nichž naše mysl sestaví konkrétní charakteristiku vlastnosti a promítne ji do věci.⁴

A dále. Jak to je s konstitucí vlastnosti a objektem o sobě. Věc obsahuje vždy mnohost vlastností. Je červená, teplá, tvrdá, atd. Ale není tomu tak, že jen část věcí je červená a jiná teplá a jiná tvrdá, ale všechny tyto vlastnosti jsou ve věci najednou a na každém místě této věci. Hegel tento problém řeší termíny puntuality a pórovitosti.⁵ Domníváme se, že zde jde o projev mechanického pojetí a nikoli dialektiky u Hegela. Vše se navzájem prostupuje, ale v Hegelově pojetí tam musí být póry, aby se různé vlastnosti vměstnaly do jednoho místa. (Abychom však Hegelovi neubližovali, musíme konstatovat, že Hegel se tímto problémem zabývá ještě také v následujících stránkách své Logiky jako vědy, kde rozebírá problematiku celku a části.)

V naší interpretaci se tomu má tak, že různé vlastnosti jsou paralelně konstituovány v různých substrukturách mysli. Proto jsou různé vlastnosti nyní a zde najednou. Každý ze smyslových orgánů vytrhne a zpracovává jen ty kvality, které může vytrhnout a ty pak specifické substrukтуры mysli paralelně konstituují na jsoucnu jako věc s určitými kvalitami. Roli pochopitelně může sehrát zaměřenost, která může zvýraznit určitou oblast, před jinou a tak přenášet pozornost na různé vlastnosti konstituované v senzorických regionech mysli. Zároveň se domníváme, že jsoucna mají celou řadu dalších poměrů, z nichž by bylo možné konstituovat další kvality (vlastnosti) věcí, avšak naše exteroceptory nemají schopnost zachytit tyto poměrovosti a následně je konstituovat jako další vlastnosti věcí.⁶

A jak je tomu s objektem o sobě mimo mysl?

Zde Lenin cituje Berkeleye:

Chápeme-li slovo substance v běžném smyslu, tj. jako kombinaci smyslových vlastností, rozprostraněnosti, pevnosti, váhy, apod., tu mě nelze obvinovat, že bych je rušil. Chápeme-li však slovo substance ve filosofickém smyslu - jakožto nositele akcidenií čili vlastností

⁴ Tak např. jestliže jsou atomy uhlíku, vodíku, a kyslíku v poměrech a struktuře: $C_2 H_5 OH$, pak je vnímáme jako alkohol, jestliže jsou v poměru: $C_6 H_{12} O_6$, pak je vnímáme jako cukr a jestliže jsou v poměru a struktuře: $C H_3 COOH$ pak jde o ocet, který konstituujeme jako kyselý. Jsoucna sama o sobě jsou jen jsou taková, jaká jsou. Jsou to poměrovosti v nichž se zjevuje jejich bytí.

⁵ Srovnej: Hegel, G., W., F.: Logika jako veda II. Bratislava, Pravda 1986 s. 124 an.

⁶ Tak např. nejsme schopni zachytit ultrazvuk, infračervené záření, atd.

(existujících) mimo vědomí, pak se skutečně přiznávám, že ji ruším, možno-li ovšem mluvit o zrušení toho, co nikdy neexistovalo, co neexistovalo ani v obraznosti. (§ 37, s. 15)

Pokusme se probrat těmito názory. Podle Berkeleye je to, co Lenin charakterizuje jako hmotu (a Berkeley jako substanci v běžném smyslu) souhrnem vlastností, které nemají svého nositele (substanci⁷) a tyto vlastnosti se vyjevují jen tehdy, vnímáme-li je (v naší terminologii – konstituujeme-li je na jsoucnech). Lenin naopak trvá na tom, že jakýsi podklad zde je a tento podklad se projevuje různými vlastnostmi, které vnímáme. Svědčí o tom jeho charakteristika (definice) hmoty.

Hmota je filosofická kategorie k označení objektivní reality, jež je dána člověku v jeho počítcích, jež je kopírována, fotografována, obrážena našimi počítky, existujíc nezávisle na nich (s. 115).

... neboť pojem hmoty, jak již jsme řekli, neznamená gnoseologicky nic jiného než objektivní realitu, existující nezávisle na lidském vědomí a jím odráženou. (s. 248)

Hmota je tedy objektivní realita, což znamená, že je mimo naše vědomí. Existovala zde ještě dříve, než se na zemi vyskytl jakýkoli živý organismus. Zde s Leninem nebudeme polemizovat a vyhneme se tak vmísení se do dlouhé polemiky, kterou vede Lenin s Avenariem a jeho přívrženci. Jaké má však vlastnosti a jak jsou tyto vlastnosti na hmotě či substanci v běžném pojetí *přilepeny*.

Berkeley vše zjednodušuje tak, že se přidržuje jen toho, co se nám projevuje jakožto vlastnosti (akcidencie) věcí, které nemají žádného bezvlastnostního nositele. Věc, to jsou vlastnosti. Pro Lenina je hmota něčím, co je mimo nás a co na nás působí, čímž vznikají konkrétní projevy této věci. Poznamenáváme, že toto (pro)jevování se, je v Leninově pojetí přesným kopírováním, fotografováním, což znamená, že hmota (a zde nemůžeme jinak, než použít kantovskou terminologii) o sobě je taková jak ji vnímáme. K tomu podotýkáme: jak jsme schopni ji vnímat (a nebudeme zde opakovat banality o mohoucnostech našich smyslových orgánů).

Zde jsme u problematiky prvotních a druhotných kvalit, či substance a akcidencií, jak ji ve filosofické tradici nastolil J. Locke. Vlastnosti jakými jsou barva, tuhost, atd. si nedokážeme představit samy o sobě, právě tak, jako si nedokážeme představit jejich nositele samého o sobě (bez toho, aniž by byl např. barevný, tuhý, atd.). To vše, tedy takovéto spojení substance a akcidencií, jsou podle Lockeova především operace, spojování, srovnávání a vylučování našich představ. Poznání substance o sobě může být jen intuitivní, naše smyslovost na ni nestačí.

Poněvadž naše představa, již dodáváme všeobecný název „substance“, není nic jiného než předpokládaná, ale neznámá opora oněch vlastností, jež shledáváme jako existující a o nichž

⁷ Substance (z lat.) – podstata, doslova to, co trvá, stojí (lat. stare) jako jakýsi základ „pod“ (lat. sub) měnícími se stavy a vlastnostmi; to, co se může rozmanitě projevovat, avšak samo zůstává stále a v sobě totožné.

*věříme, že by nemohly existovat „sine re substance“, tj. bez něčeho, co je nese, nazýváme tohoto nositele „substantia“, což v doslovném překladu znamená „stojící pod“, nebo „nesoucí“.*⁸

Lenin tedy podle našeho názoru nazývá hmotou to, co je nositelem jednotlivých vlastností, které jsou vědomím kopírovány a fotografovány. Zároveň však stojí na stanovisku, že hmota (tedy substance), včetně jejich vlastností, je poznatelná, neboť hmota a vlastnosti jedno jsou. Tím se brání Lockeovskému rozštěpu na prvotní a druhotné kvality.

Všeobecná představa je taková, že hmota jsou atomy, tedy jakési tělíska, částčky (nejspíše kuličky), které navzájem drží pohromadě 4 různé síly (elektromagnetické, slabé, silné a gravitační), které se mohou prostupovat, pokud jim to síly dovolí a tak se slučovat a vytvářet jiné kvality, které se do našeho vědomí obtisknou. Hmota je tedy něco tuhého. To je běžná představa. Většina lidí se už obtížněji vypořádává s představou, že existují čtyři skupenství, v nichž se hmota (tedy ony kuličky) projevuje. Naše mysl je vybudovaná tak, že pracuje především se smyslovými daty a ta poukazují k něčemu hmotnému, jako něčemu neprostupnému, co je mimo nás a co na nás působí, obtiskuje se v nás (co je kopírováno, fotografováno). To je zřejmě také představa Lenina. Takovéto představy jsou zřejmě velmi naivní, mají-li vypovídat o něčem, co je mimo mysl. Lenin stále zdůrazňuje, že hmota je mimo mysl a je na mysl nezávislá a odráží se, fotografuje, kopíruje v našem vědomí. Mach nepřipouštěl existenci atomů, neboť jak tvrdil, nejsou pro existenci atomů žádné empirické důkazy. Kvantová fyzika mu dala i nedala za pravdu, neboť elementární částice, z nichž se atomy skládají, mohou mít formu částice, nebo vlny. Avšak fyzika zdaleka ještě není u konce svých bádání, neboť stále hledá další a další vysvětlení v podobě strun, či něčeho dalšího, co je v sobě samém zakřivené a co vytváří specifickou prostorovou dimenzi. Tyto subatomární částice, či vlny, či struny mají zřejmě vlastnosti jen jako výše uvedené, nebo zatím neobjevené síly. To však je stále pohled fyziky a nikoli filosofie. Ta se musí zabývat hmotou z jiné stránky.

Z tohoto hlediska je zřejmé, že Lenin vůbec nepochopil rozdíl mezi kategoriemi **bytí a jsoucno** a to, jak s těmito kategoriemi pracují např. Kant, nebo Hegel. Místo toho, aby se tímto pojetím zabýval, stále zatahuje diskusi k problému vnímání a toho, zda existoval svět ještě dříve, než zde byly vnímající subjekty. Poznání je vždy subjektivní, neboť je záležitostí subjektu a poznání může být poznáním jsoucna existujících nezávisle na našem vědomí, tedy toho, co je obvykle označeno jako hmotné objekty, ale může jít i poznání něčeho, co hmotné není. Tak je tomu např. s poznáním matematickým (nebo poznáním snů, poznáním obsaženým v divadelní hře, atd). Jde o výpočet, který se odehrává v myslí. Je třeba si uvědomit, že jsoucno je k nám lhostejné. To my si vybíráme, co budeme poznávat. A navíc je zapotřebí také

⁸ Locke, J.: An Essay Concerning Human Understanding. (Internet) Book II. chpt. XXIII, § 2

vyslovit názor na to, co je to **kvalita** a jak se to má s kvalitami a jejich vnímáním, tedy konstitucemi. To zřejmě Lenin také nepochopil a jeho představa kvalit je taková, že jde o různost věcí.

Lenin jen stále opakuje: *Jsou-li tělesa komplexy počitků, jak praví Mach, nebo kombinace počitků, jak říkal Berkeley, pak z toho nutně vyplývá, že celý svět je jen mou představou* (28)

Leninovo tvrzení není nutným úsudkem, neboť rozhodující je to, co tyto počitky vyvolává. Pokud je vyvolávají jsoucna, pak nejde jen o představy celého světa, ale jen o jeho jevení se, tedy o to, jak si představujeme, že svět jest. Tím ovšem nechceme polemizovat s tím, že Berkeley neuvažuje o něčem mimo naše vědomí, ale jen s tím, že z výroků, které Lenin uvádí **nutně vyplývá**, že svět je jen představou.

Tělesa jsou komplexy počitků; jít dále – ujišťuje nás Mach – pokládat počitky za produkt působení těles na naše smyslové orgány je metafyzika, prázdný a zbytečný předpoklad. (s. 30)

To ovšem neznamená, že jít dále (tj. za komplexy počitků, tedy k tomu, co je vyvolává) nelze. Zde se projevuje Machovo stanovisko, který tak přece jen potvrzuje svůj přírodovědný základ. Mach se drží toho, co jest evidentní a pro něj jsou evidentní počitky a ne to, co je vyvolává. Vědci stále tvrdí, že jedině to, o čem se můžeme s evidencí přesvědčit, o čem můžeme podat přímý důkaz, je hodno být předmětem poznání a vše ostatní odsunují jako metafyziku. Avšak právě to, co odsunují je základ metafyzického přístupu, tedy je předmětem filosofie a zkoumání jak ontologických základů, tak i epistemologie. A dokonce lze říci, že i ontologické principy (se po Kantovi) mohou odvodit z principů epistemologických.

Lenin tedy stojí na stanovisku, že tělesa existují a působí na nás, přičemž jde o tělesa, která jsou právě taková, jak je poznáváme. A v tom se s Leninem lišíme v obou směrech, tedy v tom:

- že tělesa na nás působí;
- že je poznáváme taková, jaká jsou.

Jaký zájem mají tělesa na tom, aby na nás působila. Tělesa jsou k nám lhostejná, ale my nejsme lhostejní k tělesům. Lenin sice svou tezi o působnosti těles o něco dále zmirňuje a píše o:

výměně látek mezi organismem a vnějším světem (s. 30 – 31),

ale to již je jen zmírnění, které potřebuje dovysvětlit. V tomto citátu se již poukazuje i na to, že aktivita je také na straně organismu (jde o vzájemnou výměnu látek). Nebo snad má na této výměně látek zájem vnější svět? A co asi si vnější svět s námi vyměňuje? Jakou látku mu on dodává nám a jakou my dodáváme jemu?

Poukazujeme na Leninovu chybu v jeho úvahách přesto, že zde píšeme o zájmu jako kategorii, kterou je poznávání iniciováno a nenecháváme vše jako přirozené dění (interakce). To proto, že zájem vždy něco usměrňuje, zaměřuje. Vzájemná

působnost těles (jsoucen), která jsou mimo naše vědomí, se jen děje v interakcích. Jsou. Ale když jde o vztah člověka a tělesa (jsoucna), tedy o onu *výměnu látek mezi organismem a vnějším světem*, pak si člověk mezi tělesy vybírá a v tomto výběru je vždy již předem nějaké očekávání, kterému předchází to, co jsme dříve zakusili, tedy zkušenost. Toto naše zaměření vůči jsoucnům, jež jsou vůči nám vnější, je tím, co nazýváme projekci lidského myšlení mezi jsoucna s následným vytrháváním stimulů a konstituováním věci na jsoucnu. Rozhodně se bráníme tomu, abychom přiznali aktivitu věcem a jejich aktivnímu působení na nás, v podobě jakéhosi vtaku a tedy i počítku. Pochopitelně, že jde mnohdy také o naši nezaměřenost a přesto vnímání, které je možné nazvat laterálním vnímáním. To např. tehdy cítíme-li pach. Nezaměřili jsme svou pozornost tímto směrem, jen jsme se např. procházeli a v průběhu procházení jsme něco zachytili a ucítili. Avšak i takovéto bezděčně zachycené stimuly jsou něčím, co identifikujeme my a na základě čehož konstituujeme věc na jsoucnu jako páchnoucí a na co následně aktivně reagujeme. Konečně z tohoto příkladu také vyplývá, co je to vnější. V tomto pojetí vnější je i to, co je uvnitř nás, tedy vzduch, nebo pach. My jsme sami sobě něčím, co vnímáme, tedy i něčím vnějším mezi co se projikujeme a z čeho vytrháváme stimuly a dokonce tyto stimuly mají při zpracování lidským myšlením přednost, před stimuly vnějšími v Leninově pojetí.

Lenin cituje Macha z jeho *Poznání a omyl*:

Zatímco nečiní potíží vybudovat kterýkoli fyzický element z počítků, tj. z psychických elementů – není vůbec možno si představit, že by bylo možno vytvořit jakýkoli psychický zážitek z elementů běžných v dnešní fyzice, tj. z mas a pohybů. (s. 33)

Dále pak pokračuje citacemi z Avenaria, v nichž uvádí:

Uznali jsme, že bytí (nebo jsoucno, das Seiende) je substance, obdařená schopností čít; substance odpadá ... zbývá počitek; jsoucno je tedy nutno pokládat za počitek, jenž ve svém základě již nemá nic, co by bylo prosto počítku (s. 35)

Lenin to komentuje tímto výkřikem:

Existuje tedy počitek bez substance, tj. myšlenka existuje bez mozku!(s.35)

A dodává:

Pro každého přírodovědce, jenž se nedal zmást profesorskou filosofií, i pro každého materialistu je počitek skutečně bezprostředním spojením vědomí s vnějším světem, přeměnou energie vnějšího podráždění ve fakt vědomí. (s. 37)

Jestliže máme komentovat tento spor mezi E. Machem případně R. Avenariem a Leninem, pak je nutné podotknout, že naše stanovisko není stanoviskem ani jednoho z výše uvedených protagonistů. Především chceme poukázat na záměnu, nebo záměr ve zmatení pojmů, když Lenin zaměňuje termíny: substance s mozkem; a počitek s myšlenkou, jak je výše citováno. To je nepřipustné!

Celý spor se točí kolem substance – hmota; a substance – vědomí, či jak Mach uvádí kolem statutu *fyzického elementu a psychického elementu*, či *psychického zážitku*. Mach se domnívá, že fyzické lze vysvětlit z psychického, ale psychické nelze vysvětlit z fyzického. Leninovo stanovisko je přesně opačné, tedy to, co je vysvětlitelné, je materiální a psychické je jen funkci vysoce organizované hmoty. To lze doložit řadou citací nejen samotného Lenina, jak se k tomu ještě dostaneme, ale i tím, jak se Lenin dovolává Engelse. Např:

Hmota je prvotní. Počitek, myšlení, vědomí je vyšší produkt hmoty organizované zvláštním způsobem. Takové jsou názory materialistů vůbec a Marxe a Engelse zvláště. (s. 41)

Nebo:

Vnější svět existuje nezávisle na našem vnímání. ... barva je výsledkem působení fyzického objektu na sítnici = počitek je výsledkem působení hmoty na naše smyslové orgány. (s. 43)

Znovu chceme zdůraznit, že zde jde o kardinálně protichůdnou tezi k našemu pojetí. Hmota (jsoucna) nepůsobí, ale jen jest. Aktivita vnímání není na straně hmoty, ale našich smyslových orgánů, které jsou rozestřeny mezi jsoucny. Obdobně chceme zdůraznit i vůči Machovi, že je stejně obtížné, ne-li nemožné vysvětlit fyzické elementy z psychických, právě tak, jako psychické elementy z fyzických. Fyzické elementy lze vysvětlit z psychických jen noeticky, nikoli však ontologicky. Ať tedy již činíme jeden nebo druhý pokus, vždy narazíme na hranici, kterou nemůžeme (na základě dnešních znalostí) překročit. Tuto hranici nepřekročíme ani tím, že si pomůžeme takovými termíny, jakými jsou přechod kvantity v kvalitu, nebo moderní obdobou téhož, tj. termínem emergence. Jistěže, kvalita je vždy záležitostí poměrů kvantit a jejich strukturnosti, jak je vnímáme, a jak je mysl schopna je konstituovat (téměř by se dalo říci – vypočíst – neboť pracujeme s kvantitami, tj. s poměry) na jsoucnech. To však zdaleka neznamená, že jsme fyzické nebo psychické vysvětlili.

Co je tedy možné dělat? Rozhodnout se pro jednu z koncepcí, nebo přidat další dualistickou, či pluralistickou. Všechny pokusy již byly vykonány a záleží na tom, jak tato pojetí nejlépe odpovídají všem dalším poznatkům tak, aby vytvářely konzistentní a logicky bezrozporný systém. Podívejme se tedy, jak jednotlivá pojetí odpovídají konzistentní systematice.

Leninův přístup je takový, že hmota v sobě jako v potenci obsahuje vědomí, které nemůže být v tomto případě ničím jiným než, jak Lenin píše: *vyšším produktem hmoty, která je organizovaná zvláštním způsobem*. Je tedy vědomí také hmotné? Jestliže ano, pak to zjevně odporuje nejen každodenním zážitkům a zkušenosti, ale také dosud známým vědeckým poznatkům. Pokud bychom však trvali na tomto přístupu, museli bychom nalézt hmotný substrát, či *hmotnou substanci* všech našich myšlenek, představ, pocitů, emocí, atd., museli bychom nějak *materialisticky* vysvětlit placebo efekt, sílu slova a mnoho dalších mentálních projevů. Možné to je, ale pak se

dostáváme na půdu, kterou sám Lenin vymezuje spiritismu (a co my bychom dnes mohli nazvat parapsychologií) a dalším povážlivým zkoumáním. Dnes již máme mnoho záznamu o tom, že mozek pracuje a produkuje bioelektrické a biochemické látky. Tato zkoumání pokračují velmi rychle a tak vedle elektroencefalografických záznamů činnosti mozku jsou dostupné i záznamy získané prostřednictvím pozitronové emisní tomografie, nebo magnetické rezonance. Takto se však zkoumají a vymezují procesy mozkové, avšak nikoli procesy psychické. Je nesporné, že procesy odehrávající se v mozku mají vliv na psychické stavy. To lze dokumentovat na celé řadě příkladů počínaje biochemickou stimulací CNS např. alkoholem nebo jinými drogami a pokračujícíe ovlivněním mentálních procesů prostřednictvím psychowalkmenů nebo prostřednictvím implantovaných elektrod do různých oblastí mozku. Toto vše je nesporné, avšak nic to neříká o psychických činnostech, např. o rozhodnutí zvednout ruku a o rozhodnutí rozhodnout se zda ruku zvednu, nebo nikoli. To je příklad psychických procesů, které lze rovněž zjistit na EEG, nebo PET, či MgR přístrojích a jak tvrdí Libet a jeho experiment, tyto záznamy dokonce předchází o milisekundy uvědomění si těchto duševních procesů.

Co to všechno znamená.

Především se tím redukuje lidství na biologický stroj bez možnosti svobodného rozhodnutí. Vědomí není nic, vše je jen hmota. Intence, tzn. být o něčem, je přeludem, neboť vše je již předem nějak dáno biologickými mechanismy, včetně uvědomění sebe sama. Je tedy nutné vypořádat se s termínem svoboda nejspíše asi tak, že v mozku bojují mezi sebou navzájem jeho různé substrukтуры a ta, která zvítězí, je reprezentací rozhodnutí o tom, co se bude dít a materialistický systém může být konzistentní. Co však znamená boj různých substruktur mysli? Je to jen boj o výživu?

Je však další možnost a sice odpovědět na otázku (zda je vědomí hmotné) záporně. Tedy v tomto případě (pokud bychom zaujali Leninovo materialistické stanovisko) by bylo nutné zároveň říci, jak hmota může dávat vznik něčemu nehmotnému a kde se hmota ztratila, nebo v co se proměnila (protože snad i Lenin uznává, že platí zákon zachování hmoty a energie). Většina novodobých odpovědí na tuto otázku se opírá o termín emergence. Tento termín je stejně záhadný jako Leninem kritizované elementy (zkušenosti). Emergence vlastně znamená vznik nové kvality nakupením stejnorodých, i když zvláštním způsobem organizovaných kvantit. To nám však stejně neodpoví na otázku vzniku nemateriálního z materiálního. Jak mohou bioelektrické signály v síti neuronů vyvolat nemateriální vědomí? A kam se ztratí ono materiální, promění se v duševní energii? Co to vlastně je duševní energie? Takovéto otázky by měly Lenina trápit, když zaujal stanovisko, že psychické je nehmotné.

Stejně tak by měla trápit E. Macha otázka, jak ze zkušenostních elementů může vznikat fyzické. Zdá se nám, že jde o stejně neodpověditelnou otázku. Jde snad o jakýsi shluk zkušenostních elementů, které se promění do fyzického, shluk, který je podobný třesku při překonání Machova čísla (rychlosti zvuku)? Machovy elementy se snaží být třetím rozměrem mezi fyzickým a psychickým. Jde, alespoň jak se to snažíme pochopit, o jakousi hranu mezi mentálními jevy a jevy fyzikálními, snad i o jakýsi Kantovský kořen, z něhož vyrůstají dva kmeny.⁹ Avšak ony elementy jsou zkušenostními, prožitkovými a to pro nás znamená, že jsou jedním z mentálních jevů, i když vznikající na základě obého tedy jak fyzických, tak i duševních procesů, kterým zkušenost (endocepty) předchází a na jejichž základě se vněmy uskutečňují. Vycházíme z toho, že Mach rozlišuje mezi dvěma druhy zkušenostních elementů a sice těmi, které jsou uvnitř pozorovatele a těmi, které jsou mimo něj. Když však chceme získat co nejčistší poznání (prožitek, zkušenost) musíme se snažit vyloučit vše, co je uvnitř pozorovatele. (s.50)

A to je zřejmě úhelný kámen nepochopní Machova empiriokriticismu Leninem. Domníváme se, že pro Macha je základem zkoumání a jeho jedinou starostí proces poznání. Také jeho práce nesou názvy, v nichž se poukazuje na tento východiskový bod.¹⁰ Mach se snaží očistit poznání od všech předsudků, náhledů, zvyklostí, omylů (i těch teoretických). Jde mu tedy o epistemologii a nikoli ontologii. Pochopitelně, že jeho epistemologická koncepce má své ontologické důsledky, ale ty jsou a mohou být jen takové, aby byly koherentní s poznávacími procesy a jistotami v této oblasti. A pro Macha je onou jistotou poznání zkušenostní element. Ten pak Lenin (i další) chápou jako Machovo ontologické východisko. Mach tedy podle našeho názoru vychází z toho, že jsoucí a poznání musí být v souladu a výpovědi o poznání jsou zároveň i výpověďmi o jsoucnech, tedy o tom, co jest. Proto je nutná kritika empirie, aby tato byla v souladu s jsoucnem. Jakmile však dojde na ontologickou interpretaci, pak nastávají obtíže, na které jsme výše poukázali, tzn. potíže s vysvětlením fyzických elementů z elementů zkušenostních. To je pak předmětem Leninovy kritiky, který se přímo vyžívá v řešení takových otázek, jako jsou tak naivní otázky: zda existovala příroda před člověkem, i když by se správně měl ptát, zda existovalo poznání přírody před člověkem.

Také proto se nám zdá, že nejpříjemnější je při dosavadních vědomostech přijmout koncepci dvojsvětí. Tedy, že je obé, jak fyzické, tak i psychické stejně reálné a nehledat *co je prvotní*, protože to je nezahlednutelné. Také v tomto případě zůstává celá řada otázek, ale některým z nich se alespoň vyhneme. Pripusťme jako základ bytí a myšlení, či jsoucna a jejich pohyb, přičemž každé z těchto určení je svébytné.

⁹ Kant uvádí jako kořen obrazotvornost, z níž vyrůstá smyslovost a myšlení.

¹⁰ Jde o Machovy práce: *Analýza počitků; Poznání a omyl; nebo práce Avenaria: Lidské pojetí světa, Poznámky k pojmu a předmětu psychologie.*

Naše stanovisko je tedy takové:

- jsoucna jestvují nezávisle na mysli a na tom, zda jsou uvědomovaná či ne;
- jsoucna nejsou věci. Věci jsou konstituovány na jsoucnech lidským myšlením na základě stimulů vytržených ze jsoucen;
- hmota, to je vždy již předem subjektivní konstituce, která je záležitostí konstitucí vlastností na jsoucnech;
- nositel těchto vlastností, čili substrát (nebo substance) je jsoucnem, které je určitou poměrovostí a strukturním uspořádáním jednotlivých entit, které obsahuje. Jsoucno poznáváme jen zčásti, v závislosti na mohoucnostech našich poznávacích schopností;
- mysl pak syntetizuje atomizované stimuly, které byly ze jsoucen vytrženy a konstituje věci na jsoucnech;
- jsoucna jsou tedy nezávislá na mysli a jsou vůči mysli naprosto lhostejná;

Zde jsme u další Leninovy otázky, na kterou také okamžitě po svém odpovídá:

Odkud však bere myšlení tyto zásady (podle nichž konstituuje svět) Ze sebe sama? Nikoli ... Formy bytí (jestvování) nemůže myšlení nikdy čerpat a odvozovat ze sebe sama, nýbrž právě jen z vnějšího světa. (s. 27)

To by však znamenalo, že lidské myšlení může vždy a přesně, podle zásad, které pochází ze jsoucen, uspořádávat stimuly do forem věcí a přitom se nemůže mýlit, protože žádné jiné zásady, které by pocházely jen z něho samotného nejsou možné. Neomylnost lidského myšlení je zřejmý Leninův omyl.

E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY

Ročník/Year: 2010 (vychází průběžně/ published continuously)

Místo vydání/Place of edition: Praha

ISSN 1211-0442

Vydává/Publisher:

Vysoká škola ekonomická v Praze / University of Economics, Prague

nám. W. Churchilla 4

Czech Republic

130 67 Praha 3

IČ: 61384399

Web: <http://e-logos.vse.cz>

Redakce a technické informace/Editorial staff and technical information:

Miroslav Vacura

vacuram@vse.cz

Redakční rada/Board of editors:

Ladislav Benyovszky (FHS UK Praha)

Ivan Blecha (FF UP Olomouc)

Martin Hemelík (Masarykovo klasické gymnázium, Říčany u Prahy)

Angelo Marocco (Pontifical Athenaeum Regina Apostolorum, Rome)

Jozef Kelemen (FPF SU Opava)

Daniel Kroupa (ZU Plzeň)

Vladimír Kvasnička (FIIT STU Bratislava)

Jaroslav Novotný (FHS UK Praha)

Jakub Novotný (Vysoká škola polytechnická, Jihlava)

Ján Pavlík (editor-in-chief) (VŠE Praha)

Karel Pstružina (VŠE Praha)

Miroslav Vacura (VŠE Praha)